

strokovni prispevek

UDK: 821.163.6-31.09

KONCEPTUALIZACIJA MEDIKULTURNOSTI V IZBRANIH SODOBNIH SLOVENSКИH ROMANIH

Martina Potisk

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Slovenija

Keywords: contemporary Slovenian literature, Slovenian novel, interculturality

Summary: The paper deals with the occurrence of multiculturalism, interculturality and Otherness in the contemporary Slovenian novels written by the authors Brina Švigelj Mérat, which is also known as Brina Svit, Erica Johnson Debeljak and Goran Vojnović. The novels by Brina Svit, who was born in Slovenia but moved to France, are filled with the protagonist's sense of alienation and uncertainty due to her (double) identity problems, mutual issues and/or transcultural living in different countries, which is the fact that shows certain autobiographical impact. Likewise, the narrative prose of Erica Johnson Debeljak is based on the autobiographical experiences that are related to author's migration from America to Slovenia and her later perception of Slovenian language, culture, living style, customs etc. The female author gives a special attention to the Slovenian stereotypical judgment of the American, the Western European and the Yugoslav Otherness. Slovenian underestimation of people from the (southern) Balkan countries has the even more significant role in the novels by Goran Vojnović, who faced the stigmatization himself while living on Fužine, the place that is also known as the Slovenian multicultural "ghetto". Vojnović's protagonists are often verbally labeled because of their different origins and/or cultural status; therefore, they fight with their own sense of alienation, identity problems and lack of social communication. In this way, the intercultural aspect of the selected novels is represented in many connected levels: by including words, phrases or statements in foreign languages; by motivic-thematic basis, built on the several social-cultural issues (sense of alienation, migrations, conception of double identity, displaced persons, multilingualism etc.); by the intertextual quotations of literary works written by the authors who have also shared their intercultural experience with the audience.

Ključne besede: sodobna slovenska književnost, slovenski roman, medkulturnost

Povzetek: Članek obravnava pojavljanje večkulturnosti, medkulturnosti in Drugega v sodobnih slovenskih romanih Brine Švigelj Mérat/Brine Svit, Eric Johnson Debeljak in Gorana Vojnovića. Romane pisateljice Brine Svit, ki jo je močno zaznamovala selitev iz Slovenije v Francijo, prevevajo občutenja (samo)odtujenosti in/ali eksistencialne negotovosti. Nenehno spopadanje protagonistk z nestabilnostjo lastne dvojne identitete, zapletenostjo medčloveških odnosov in transkulturnim dojemanjem kategorij domovine in tujine evocira vtis avtobiografskosti. Ta nadalje

odzvanja v romanesknih pripovedih Erice Johnson Debeljak, zlasti v narativnih prizorih protagonistkine imigracije v Slovenijo in njenega medkulturnega soočenja s slovenskim jezikom, kulturo in drugačnim življenjskim stilom. Pisateljica posebno pozornost namenja kritičnemu reprezentiranju stereotipnega opredeljevanja slovenske družbe do ameriške, zahodnoevropske in jugoslovanske drugosti. Tovrstno odklanjanje (vzhodno)balkanskega Drugega ima v romanih Gorana Vojnoviča še pomenljivejši prizvok. Pisatelj je namreč v času svojega bivanja na Fužinah na lastni koži občutil stigmatizacijo fužinskih marginalcev, zaradi česar je v svoje romane vpletel tematizacijo večkulture fužinske miljejskosti in upodabljanje tamkajšnjih družbenih izobčencev, ki so zaradi svoje dvodomnosti podvrženi neprizanesljivim opazkam dominantne večine, samoodtujenju, identifikacijskim krizam in težavam pri vzpostavljanju pristnih medsebojnih odnosov. Na podlagi kvalitativne analize izbranih romanov je nadalje mogoče trditi, da ti izkazujejo kritičen odnos do aktualne družbene problematike, pri čemer se medkulturna prehajanja kažejo na več prepletajočih se romanesknih ravneh: na jezikovnoslogovni (vpletanje tujejezičnih prvin), motivno-tematski (tema tujstva, razseljevanja, dvojnih identitet, nestabilnega samoprepoznavanja in večjezičnosti) ter medbesedilni ravni.

1. Uvod

Izraz medkulturnost (interkulturnost) je izhodiščno vezan na sociološke študije, kjer se pojavlja kot nadgradnja večkulturnosti in označuje družbo, v kateri sobivajo različne kulture, vere in jeziki, ki so obenem v intenzivnih stikih in interakciji; za medkulturno družbo je značilno, da zahteva aktivne odnose med etničnimi skupinami, katerih rezultat je izmenjava kulturnih elementov (Sedmak, 2009: 15).

V medkulturni družbi prihaja do nenehnega srečevanja z Drugim. Pojem Drugega se je izoblikoval na stičišču sociologije, filozofije, ženskih študij, etnologije, antropologije, jezikoslovja, literarne vede, psihologije itn., zato se konkretna vsebina tega pojma razlikuje po posameznih disciplinah, predvsem zaradi njihovih specifičnih gledišč in različnih teoretskih podlag (Virk, 2007: 123).

Konceptualne določnice Drugega se pojavljajo že v razpravah filozofa Martina Heideggra o pojavu vmesnosti in hermenevtiki tubiti, ter v filozofskih spisih Alberta Camusa, ki obsegajo razpravljanje o umetnosti v pomenu priznavanja drugosti oziroma obstoja Drugega. Kasneje je velika večina znanih teoretikov drugosti (Bahtin, Buber, Lévinas, Ricoeur, Lacan, Derrida, Lyotard idr.) srečanje z drugim pojmovala kot izvorno izkustvo, zelo pomembno za konstitucijo Jaza.

Teoretiki so izkustvo drugosti obravnavali z različnih vidikov; od tematizacije srečevanja z drugo, tujo zavestjo, z notranjo drugostjo, s simbolnim drugim, s transcendenco kot absolutno drugim do pojava kulturno drugega (Virk, 2007: 124–125). V okviru razpravljanj o literarnem

diskurzu so pojmovanje drugosti razširili Ingarden, Iser, Adorno in Mecklenburg, ki so vsak na svoj način dokazovali, da prav literarnost literaturi omogoča vlogo medkulturnega posrednika in da bralec izkustvo drugosti pridobi že z branjem literarnega dela, saj se s tem podaja v povsem drugačen svet, kot ga je vajen (Virk, 2007: 130–132).

2. Odrazi medkulturnosti v sodobnem slovenskem romanu

Dosedanje razprave o večkulturnosti, medkulturnosti in konceptu drugega v slovenski pripovedni prozi niso redkost. Med literarnozgodovinskimi preučevalci, ki so se intenzivneje lotili raziskovanja interkulturnosti z vidika tematsko-idejne naravnosti in odnosa do Drugega v sodobnem slovenskem romanu, velja izpostaviti Silvijo Borovnik, ki se je preučevanju medkulturnih prehajanj v literaturi posvetila v okviru vseh svojih raziskovalnih področij, tj. sodobne slovenske književnosti, zlasti proze in dramatike, književnosti slovenskih pisateljic, slovenske književnosti v Avstriji in književnega prevajanja. O tem pričajo članki *Podobe tujosti v delih nekaterih sodobnih slovenskih prozaistk*, *Dvojezičnost slovenske književnosti v Avstriji kot odraz dvojne identitete*, *Medkulturnost slovenske književnosti na avstrijskem Koroškem* idr.

Avtorica ugotavlja, da se v sodobnem slovenskem romanu po letu 1980 pogosto pojavlja tema tujstva, ki se kaže skozi opredeljevanje do Drugega tako v protagonistovem odnosu do domovine kakor tudi do družine (Borovnik, 2012: 63). Dogajanje v sodobnem slovenskem romanu je glede na spoznanja Borovnikove (2012: 63) nadalje povezano s kritiko slovenskega prebivalstva, ki si je želelo oditi v prostrano Evropo, a obenem ni bilo pripravljeno zapustiti starodavnih in klišejskih načinov življenja, zaradi česar so pričele nastajati številne oblike sodobnih kulturnih razlik. Avtorica ob tem izpostavlja, da romani, ki jih pišejo sodobne slovenske pisateljice, pogosto izražajo posebno naklonjenost do spoznavanja tujega in neznanega ter veliko željo po premagovanju stereotipov (Borovnik, 2012: 63).

V sodobni slovenski književnosti se tematizacija tujega, povezana s problematiko večkulturne družbe in medkulturnih stikov kaže v marsikaterem romanesknem delu, pri čemer se ubesedovanje medkulturnih razmerij v nekaterih romanih pojavlja tudi kot odraz medkulturne zaznamovanosti avtorjev. K pisateljem in njihovim delom, ki jih opredeljuje avtobiografska izkušnja srečevanja s kulturno tujostjo, uvrščamo Brino Švigelj Mérat/Brino Svit (*Smrt slovenske primadone*, 2000; Moreno, 2003; *Odveč srce*, 2006; *Coco Dias ali Zlata vrata*, 2008), Erico Johnson Debeljak (*Tujka v hiši domačinov*, 1999; *Prepovedani kruh*, 2010) in Gorana

Vojnovića (Čefurji raus!, 2008; Jugoslavija, moja dežela, 2012). Za omenjene avtorje je po besedah Silvije Borovnik značilno, da se na podlagi njihovega romanesknega predstavljanja drugega oziroma tujega »oblikuje tudi kritična refleksija do domačih, navadno preveč samoumevno enoznačnih pojavov« (Borovnik, 2012: 186).

V nadaljevanju se bom posvetila obravnavi navedenih romanesknih del, pri čemer bom sprti opozarjala na tiste t. i. interkulture prvine, ki so pomembne za potek fabule, za njeno motivno-tematsko ali celo idejno zasnovo ter formalno-slogovno plat. Ob tem bom ugotavljala, kako se pojavlja in kakšno funkcijo ima literarizacija oziroma tematizacija večkulturnosti, medkulturnosti in/ali opredeljevanja do Drugega.

2.1 Tema dvojne identitete in raba tujejezičnih prvin v romanih Brine Švigelj Mérat

Brina Švigelj Mérat (1954), z umetniškim imenom Brina Svit, je v Ljubljani diplomirala iz primerjalne književnosti in francoščine ter se leta 1980 preselila v Pariz, kjer še danes živi in ustvarja na področju literature in filma. Po pisemskih romanih April (1984) in Navadna razmerja (1998) ter ljubezenskem romanu Con brio (1998) postane opredeljevanje do Drugega izrazitejše v njenem romanu Smrt slovenske primadone (2000), ki se medkulturnosti dotika v premem sorazmerju z motivno-tematsko izgradnjo fabule.

Skozi prvoosebno, retrospektivno in mestoma nelinearno pripoved madridskega novinarja se izriše njegova vloga spremljevalca priznane operne dive, slovenske sopranistke Lee Kralj – Lejke. V pripovedovalčeve spomine na njuna skupna potovanja se vpletajo razna tujejezična poimenovanja, ki služijo kot orodje za pristno izražanje srečevanja z Drugim:

»Madrid diši po La Manchi ... Pariz po metroju, po croissants in cafe creme ... Milano po kanapejih in Stendhalu ... In Ljubljana ... Ljubljana diši po ...« (Svit, 2000: 135).

Svitova je z romaneskno upodobitvijo pripovedovalca, tujca, ki presoja slovensko, napravila pogumen in pomemben literarni korak. Leinega spremljevalca je namreč postavila v položaj opazovalca in zapisovalca dogodkov, a obenem tudi posrednika svojega dožemanja »slovenskega« Drugega. V poglavja o novinarjevih službenih dolžnostih in homoseksualnih zvezah z raznimi Španci tako pronicajo besede iz španskega jezika, ki bralcu približajo romaneskne osebe in kraje. Podobno velja tudi za rabo francoskega jezika, zlasti besed in fraz (npr. Beaucoup de lumiere a la cour, Messieurs!), ki osvetljujejo pripovedovalčevo

spoznavanje opernega sveta, medtem ko ob njegovih prihodih v Milano in Trst v ospredje stopa italijanščina, predvsem pri poimenovanju milanskih ulic (Via fiori chiari kot nasprotje ulici Via fiori oscuri) ali napisov na železniški postaji (Trieste, stazione di Trieste, ultima fermata).

Kratek roman *Moreno* (2003), ki je bil prvotno napisan v francoskem jeziku, a ga je pisateljica nato sama prevedla v slovenščino in izdala pod psevdonimom Brina Svit, se izraziteje posveča tematizaciji tujstva, drugačnosti in izgubljanja oziroma ponovnega oblikovanja lastne identitete.

V njem prevladujejo avtobiografske prvine, povezane z avtoričino jezikovno in/ali identitetno razpetostjo med Francijo in Slovenijo, ki je obenem tudi osrednji problem glavne protagonistke romana. Ta se namreč v želji, da bi napisala ljubezenski roman, odpravi v toskansko pisateljsko kolonijo, ki postane pravo (medkulturno) stičišče različnih priseljencev, bodisi irskih in kanadskih literatov bodisi delavcev na posestvu, ki pripadajo različnim narodnostim (italijanski vrtnar, maroški kuhar, albanska služkinja idr.).

Posebna medbesedilno-avtobiografska prvina se v romanu pojavi v refleksiji o pisemskem romanu *Brine Svit* in Petra Kolška *Navadna razmerja*, ki jo zaznamuje nenadni prehod iz gledišča pisateljčine prvoosebne pripovedovalke v avtoričin lastni pogled na Petrovo razkrinkanje protagonistke Alme (še enega alter ega). Ta namiguje na prisotnost pisateljčinega drugega Jaza (tudi) v romanu *Moreno*:

»Ona si je izmislila žensko osebo, sosedo Almo Bennholdt, pol Francozinjo, pol se ne ve kaj (njena mama je bila sirota brez jasnega nacionalnega izvora), restavratorko starih tapiserij, ženo visokega funkcionarja [...] Spomnim se, kako zelo sem bila prepadena, ko sem prebrala zadnje Petrovo pismo, v katerem je izjavil, da Alma Bennholdt, najina Madame de Tourvel, tista ista Alma, katere dejanja in čustva je interpretiral čez celo knjigo, enostavno ne obstaja, ni nikoli obstajala, naj bi bila le sad moje domišljije. Ubil jo je, sem pomislila. S kakšno pravico je ubil mojo junakinjo, ki je v vsem tem času postala tako realna kot jaz in on?« (*Svit*, 2003: 77).

Pripovedovalkina težnja po literarnem ustvarjanju se kmalu izkaže kot nekakšna pretveza za njen poskus dokončnega obračuna s sabo, svojo identiteto in predvsem z jezikovno pripadnostjo; pisateljska zahteva, da mora vsak dan napisati vsaj petsto besed, ji namreč predstavlja oviro na poti do priznavanja same sebe kot osebe s t. i. dvojno identiteto, saj piše v francoščini, za kar se je sicer sama zavestno odločila, čeprav je po rodu Slovenka.

»Od zmeraj so me privlačili in zanimali pisatelji, ki so zamenjali jezik. Prestopili iz romunščine v francoščino, iz ruščine v angleščino, iz

madžarščine v francoščino, iz poljščine v angleščino [...] Zakaj? Kako? In predvsem za kakšno ceno? Ne verjamem namreč v srečno dvojezičnost. Moja hčerka, ja, seveda, to je nekaj drugega, dobro se počuti v svojih dvojnih čevljih. Slovenščina in francoščina se odlično dopolnjujeta: na eni strani cerebralna, precizna, kodificirana jezik, na drugi emocionalna, zelo elastična in prožna. A ona ni pisateljica. Ni ji treba izbirati med dvema tako različnima jezikoma, sproščeno in globoko pomirjeno prebiva v obeh hkrati.« (Svit, 2003: 17).

Občutka krivde, ker je zapustila domovino, povezanega z odtujenostjo (sama pravi, da je družinska emigrantka), se poskuša rešiti ob številnih citatnih navezavah na izjave umetnikov, kot so Nabokov, Cioran, Kundera, Beckett ipd., ki so jih prav tako zaznamovala medkulturna in medjezikovna »prehajanja«.

V protagonistkinje refleksije se nadalje vpletajo številne italijanske besede, npr. *la televisione Italiana*, *certo*, *bella*, *per fortuna* ipd., in razni francoski izrazi, npr. *par excellence*, *rendez-vous* ipd., ki se dopolnjujejo z dobesednimi citati iz Flaubertove Korespondence in kažejo na pripovedovalkino navezanost na francoski jezik. V primežu medkulturnega okolja, kjer poteka spoznavanje številnih priseljencev (Walterja, Mohameda, Milike idr.), ki se srečujejo s podobnimi identitetno-jezikovnimi zagatami kot pripovedovalka, smo priča njenemu postopnemu (samo)osvobajanju in sprejemanju »druge identitete«. To se sprva nakazuje v zelo majhnih korakih, kakršen je trenutek, ko sebe in svoje nove znance označi za »extracomunitarie« (beseda, s katero Italijani označujejo drugorazredne tujce), čemur sledi veliko spoznanje, da jo pisanje v francoščini na prav poseben način osvobaja; v zavetju svojega drugega jezika se namreč počuti ravno prav oddaljena od materinščine in svojcev, da lahko o njih, še zlasti o svoji materi, neprizadeto razpravlja.

Dvomi o zavezanosti zgolj enemu jeziku in/ali eni ljubezni sicer še naprej ostajajo, a jih ob koncu romana nenadoma prekine pripovedovalkino srečanje z moškim, za katerega se ji pričinja dozdevati, da ni nihče drug kot njen »angel« – Moreno, ki uteleša upanje, ljubezen, srečo in smisel.

V ljubezenskem romanu *Odveč srce* (2006), kjer so avtobiografske prvine prvič nekoliko manj izrazite, postane tema narodnostne in posledične identitetne razpetosti, ki je osrednja skoraj v vseh avtoričinih romanih (razen v *Smrti slovenske primadone*, kjer je bolj v ospredju problematika odtujenosti med materjo in hčerjo), glavni povod za vzpostavitev ljubezenskega trikotnika med Slovenko Lilo Sever, priznana snovalko francoskih parfumov, njenim francoskim možem Pierrom in slovenskim zdravnikom Sergejem, s katerim naveže stike, ko se po smrti svojega očeta vrne v hišo na Bledu.

Hrepenenje po domovini in želja po občutenju varnosti, domačnosti in brezmejnemu pripadnosti, ki ju protagonistka potlači globoko v svojo podzavest, znova privreta na plan v trenutkih (ponovnega) odkrivanja ljubezni, opazovanja domače pokrajine, branja najdenega očetovega romana in v iskrenih pomenkih z moškim, ki se ji predstavi kot romunski šahist Nast, čeprav se izkaže, da je tudi njegova prava identiteta precej zapletena.

Večmesečno bivanje v Sloveniji Lilo skoraj povsem odtuji od moža, prijateljice Simone in »francoskega« načina življenja nasploh. Nekdaj ambiciozna in samosvoja Lila namreč doma odkrije dolgo pozabljeni del svoje identitete. Pisateljica tako pred bralcem razprostre protagonistkino zaznamovanost z medkulturno negotovostjo, kajti Lili zaradi spleta nesrečnih okoliščin ne preostane drugega, kot da se kljub vsemu znova vrne v Francijo, kjer še naprej živi kot ujetnica svojega hrepenenja.

Za roman *Coco Dias* ali *Zlata vrata* (2008) se zdi, da ga prevevajo vse značilnosti dotedanjega pisateljčinega romanesknega ustvarjanja: kratka in jedrnata poglavja, občasne medbesedilne navezave, tema hrepenenja po umetniškem izražanju, želja po odkritju sorodnega Drugega, medkulturna razpetost osrednje protagonistke/pripovedovalke, ki jo gre razumeti kot podlago za njeno identitetno in jezikovno negotovost ter osebno nezadovoljstvo.

Tokrat v vlogi pripovedovalke nastopa znana pisateljica in občasna prevajalka, štiridesetletna Valérie Nolo, ki prične v zameno za učne ure tanga pri priznanem argentinskem plesalcu, ekscentričnem Orlandu Diasu – Coquitu/Cocu, o njem pisati roman, nekakšno biografijo, ki postopoma nadomesti pripovedovalkino ustvarjanje Mojstrovine, romana o Agati, umetnostni zgodovinariki, ki se izrisuje kot Valerijin alter ego:

»Tista, na katero mislim jaz, je Agata, Agata Abakovitc, bivša žena slavnega sodobnega umetnika, mama dveh otrok, specialistka za Edourda Maneta, čigar dve sliki visita nedaleč od tukaj, v Muzeju lepih umetnosti na aviniji Libertador. A tudi Velázquez, njenega najljubšega slikarja. Ali še bolje: poznavalka ene same Velázquezove slike, mojstrovine, ki sem jo tudi jaz veliko gledala, kar je normalno, glede na to, da je Agata glavna junakinja moje Mojstrovine, romana, ki sem ga začela pisati, preden sem srečala Coca Diasa. Vrgla sem stran roman, a ne Agate. Še naprej je tukaj. Povsod jo vidim. Postala je moja senca, moja starejša sestra.« (Svit, 2009: 262).

Skozi pripoved o tangu, njegovi tradiciji in plesalcih, kakršen je Coco, se pripovedovalka vseskozi srečuje z Drugim, tj. s strastno argentinsko plesno tradicijo. To ji pomaga pri uresničevanju želje po odkrivanju in predvsem razumevanju moških, kar je poleg osamljenosti tudi osrednji povod za njeno navdušenost nad učenjem tanga. Zaradi tega postane

Cocova ponudba zanjo zelo dobra priložnost, da dokončno razčisti s številnimi vprašanji, ki se ji porajajo v zvezi z odnosi med moškimi in ženskami.

Izkaže se, da tango združuje vse, kar Valérie v svojih ljubezenskih zvezah pogreša, tj. čutnost, strast, predanost in zaupanje. Pripoved o Coču in tangu pa se postopoma prevesi v odkrivanje pripovedovalke same. Še več, zdi se celo, da argentinski plesalec ni zgolj ključen akter v njeni zgodbi, temveč ji pisanje o njem pomaga, da prične razčiščevati s svojo preteklostjo. Tako namreč izvemo za njeno spopadanje z mučno identitetno krizo (je pol Francozinja, druga polovica njene identitete pa ji zaradi materine zgodnje posvojitve ni znana), ki jo vseskozi prekriva z lahkotnim kramljanjem in pokončno kozmopolitsko držo:

»Moje mame, ki je bila kemik v medicinskem laboratoriju, ni bilo lahko dešifrirati: imela je severnjaško polt, mediteranski pogled, slovansko melanholijo in strogo francoski način razmišljanja. Rada je imela italijansko opero, ruske pisatelje in normandijsko plažo: z mojim očetom sta se lahko ure in ure sprehajala ob morju v Trouvillu. Po nekaj dolgih letih sem se morala vdati. Imela sem preveč indicev in nobene gotovosti. A navsezadnje in če sem iskrena sama s sabo, nisem imela nič proti temu negotovemu in tujemu delu mene same. Nasprotno, z leti sem ga začela celo gojiti, biti ponosna nanj, se počutiti kot tujka v lastni domovini. To je gotovo eden izmed razlogov, zaradi katerih sem se hotela učiti jezikov: vsak novi jezik bi lahko postal moj materni jezik.« (Svit, 2009: 183–184.).

Plesu in valovom brezskrbnega življenja se prične pripovedovalka povsem prepuščati šele v daljnem Buenos Airesu, mestu Cocove mladosti, kjer po številnih razmerjih s plesalci za sabo končno le pusti svojo nezavidljivo preteklost (nerazumevajočega založnika, nevoščljive prijateljice, bivšega moža Yanna, odmaknjenega sina Felixa idr.). Romanesko francosko in argentinsko okolje ob tem predstavljajo številne besede in fraze iz francoščine in španščine, ki se dotikajo tako plesa (imena korakov oziroma figur: ochos, giros, voleos ipd.) kot vsakdanje komunikacije (comme il faut, muchachita, cumparsita, barrio, villa miseria ipd.), s čimer roman sledi avtoričinemu ustaljenemu načinu približevanja zgodbe bralcu.

Romaneske navezave na Borgesa, ki segajo od drobnih omemb, povezanih s pisateljevim življenjem (pripovedovalka se napoti po ulici Maipu, kjer naj bi na številki 444 pisatelj imel svoje stanovanje) do navajanj njegovih izrekov v obliki medbesedilnih citatov (Todo sucede por la primera vez en el jardín del amor / Vse se prvič zgodi v vrtu ljubezni) ali toposov.

Kljub temu kakšnih posebnih stičnih točk med romanom Svitove in Borgesovim pisanjem ni zaznati; morda se zgolj obrisi skupnih značilnosti kažejo v naslednjih vzgibih: občasnem nagovarjanju oziroma vključevanju bralca v zgodbo; prepletanju več fiktivnih ravni (v pripoved o domnevno resničnem Cocu se vključujejo pripovedovalnine refleksije o Mojstrovini in izmišljeni Agati); napovedovanju dogodkov oziroma kratkem povzemanju sledečih poglavij; pogostih opazkah o varljivosti fikcije oziroma literature, na kar namigujejo tudi številne digresije o Velázquezovi sliki *Las Méninas*, kjer se slikar sam upodobi, a sta funkcija in usmerjenost njegovega pogleda odvisni od gledalčeve interpretacije, kar nedvomno velja tudi za subtilni način pripovedovanja Valérie Nolo.

2.2 Tema tujstva in opredeljevanje do (slovenskega) Drugega v prozi Erice Johnson Debeljak

Erica Johnson Debeljak (1961), ki je bila rojena v San Franciscu, sedaj živi in ustvarja v Ljubljani, kjer si je sčasoma pridobila status precej znane prevajalke in pisateljice tako v angleškem kot slovenskem jeziku. Delo *Tujka v hiši domačinov* (1999) združuje pisateljicine avtobiografske in deloma esejizirane spomine, ki se vse bolj zgoščajo okrog njej neznanega Drugega, tj. Slovenije in tamkajšnjega načina življenja, ki je tudi njo kmalu po selitvi predramilo iz romantičnih fantazij v kruto realnost.

Do Slovenije se pisateljica opredeljuje na več različnih načinov; prek zapisovanja zgodovinskih, geografskih, kulinarčnih, arhitekturnih, klimatskih, hortikulturnih, družabnih, komunikacijskih, stereotipnih idr. značilnosti oziroma dejstev do povsem osebnega presojanja podobnosti in razlik med ameriški in slovenski navadami, običaji, ljudmi in njihovim življenjskim ritmom.

Kljub raznim zastrašujočim opozorilom, da Slovenija – po zgledu »tretjega sveta« – sodi k barbarski »drugi Evropi«, se pisateljica optimistično poda na pot v Slovenijo, kjer se prvič sreča z nenadnim občutenjem tujstva. Njen položaj postane še bolj mučen zaradi nepoznavanja jezika, ki jo še posebej preseneti s šumniki, besedami brez samoglasnikov, zelo različnimi narečji, skloni in dvojino. Jezikovna razpetost povzroča številne refleksije o ustvarjanju nove identitete, ki – ob učenju in vse pogostejšem sporazumevanju v slovenščini – zaznamuje tudi njo. O tem zapiše naslednje:

»Ko si po gargantuovsko prizadevaš, da bi prodril pod to površino, premostil prepad med notranjim in zunanjim, se morda bolj približaš tuji kulturi, neobhodno pa se tudi oddaljuješ od svoje; to je odtujitev, značilna za dvojezične in večjezične ljudi. Ko izpluješ iz pristanišča svojega jezika,

se znajdeš na morju prevedenih fraz, čustev, miselnih stanj. Morda boš moral brskati po različnih slovarjih duše, da boš našel prave besede, s katerimi boš opisal ozračje, poimenoval razpoloženje. Navsezadnje se boš mogoče znašel razdeljen med dva jezika in kulturi, ne popolnoma zvest ne eni ne drugi, ne čisto doma ne v eni ne v drugi.« (Johnson Debeljak, 1999: 94).

V Sloveniji se naposled sreča s povsem drugačnim Drugim, kot ga je pričakovala; kmalu namreč postane žrtev slovenskega strahu pred tujci, ki ga dojema kot posledico dolgotrajne podrejenosti Slovencev v raznih zgodovinsko-političnih skupnostih. Obenem jo preseneti slovenska nestrpnost do pripadnikov nekdanjih jugoslovanskih dežel. Pri tem avtorica izpostavi številne etnične predsodke Slovencev o neumnosti, umazanosti in lenosti t. i. južnjakov, ki pa so se – kako ironično – v nasprotju s slovenskim občutkom večvrednosti, ki ne prenese kritike, na svoj račun zmožni celo pošaliti, kar Debeljakovo še posebej začudi.

Čprav sebe označi za izgnanko, priokus globokega tujstva počasi izginja, saj si avtorica zmeraj prizadeva, da bi enkrat za vselej razčistila z občutki negotovosti, nepripadnosti in/ali vrženosti v tujo kulturo. Pri tem si pomaga z izkušnjami, izjavami, spomini, eseji in literarnimi deli avtorjev, kot so Czesław Miłosz, Joan Didion, Edward Said, Milan Kundera, Helen Hoover Santmeyer, Adam Zagajewski ipd., ki so tudi sami izkusili medkulturne selitve in jezikovne zagate. Pisateljica s tem napravi pomemben korak v osvetljevanju problematike dvojezičnosti in dvojne identitete, katerih pomen in vpliv na življenje posameznika sta bila v tistih časih (in sta ponekod še sedaj) prevečkrat spregledana.

Prozno delo *Prepovedani kruh* (2010) je Johnson Debeljakova zasnovala kot variacijo *Tujke* z nekoliko drugačnim slogom. Nekdaj esejizirani odseki so preoblikovani v bolj romanizirano pripoved, ki temelji na premem govoru in pisateljičinem spretno ubesedenem humorjem pogledu na posamezne dogodke, ki izkazujejo nasprotja med slovensko in ameriško kulturo.

V primerjavi s *Tujko* se v *Prepovedanem kruhu* (2010) pojavi več opazk o razlikah med navadami slovenskega in ameriškega načina življenja, ki kažejo na pisateljičin zrelejši odnos do ubesedene snovi. Na prenovljen vidik njenega predstavljanja slovenskih kulturno-družbenih razmer in odnosa do drugega opozarjajo pričevanja o visoki samomorilnosti Slovencev, problematiki izseljenstva po drugi svetovni vojni, slovensko-hrvaških prerekanjih, Fužinah kot južnjaškem getu ipd.

Medkulturno plat literarnega dela nadalje krepijo dvojezična rekla, citati in razne omembe pesmi tako iz slovenskega kakor tudi iz nekdanjih jugoslovanskih govornih področij (Kaj ti je, deklica; Ne čakaj na maj; Vsi

so venci vejli; Hej, brigade, hitite; Ima dana; Aber dojde, Donke; Jugoslavijo! idr.) ter slovarske razlage nekaterih besed (Južnjak, Bosanac, Čefur, Šiptar, Zamorček idr.), ki pričajo o slovenskem načinu dojemanja drugega, v ozadju katerega se skrivata na trenutke zelo izstopajoč občutek slovenske večvrednosti in globoko zakoreninjena nenaklonjenost do tujcev.

2.3 Problematika etničnih manjšin in aktualizacija stereotipizacije v romanih Gorana Vojnovića

Goran Vojnović (1980) je diplomiral na ljubljanski Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo, do sedaj se je preizkusil v vlogah režiserja, scenarista, kolumnista, pisatelja in pesnika. Vsekakor spada med (naj)mlajše sodobne slovenske ustvarjalce, ki so navdih za svoje delo našli v konfliktnih odnosih med Slovenijo in nekdanjimi jugoslovanskimi narodi, zaznamovanimi s problematiko priseljencev in družbenim etiketiranjem. S tem se je Vojnović sicer dodobra seznanil že kot (nekdanji) prebivalec Fužin, njegove izkušnje pa so nadalje pripomogle k zasnovi osrednje teme romana Čefurji raus! (2008), ki temelji na problematiki stereotipnega oziroma manjvrednega presojanja priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije.

Na začetku omenjenega romana se v vlogi medbesedilnega mota zvrstijo izsek iz Magnificove pesmi Čefur, navedba istoimenskega gesla iz Slovenskega etimološkega slovarja in zapis grafita Čefurji raus!, ki jim sledi prvoosebna pripoved Marka Đorđića, sina bosanskih emigrantov, živečega v fužinskem blokovskem naselju. Romaneska poglavja razgaljajo že skoraj tradicionalne slovenske predstave o t. i. čefurjih, pri čemer njihovi naslovi (Zakaj nimam svojega fuzbal kluba; Zakaj je Kubana največja rupa na Fužinama; Zakaj čefurji nabijajo muziko v avtu ipd.) ironično namigujejo, da gre roman razumeti kot nekakšen vodnik po svetu čefurjev.

Pri tem posebno pozornost vzbuja izbira rabljenega jezika, ki ga Đurđa Strsoglavec opredeli kot govorico Fužin oziroma tamkajšnjih neslovenskih prebivalcev, za katero sta se uveljavila izraza fužinščina in/ali čefurščina (Strsoglavec, 2010: 83–84). V romanu so zastopane razne variante angleških (džanki, muvati, hartatek ipd.) in srbohrvaških izrazov (rupa, komšija, bajturina, čiča idr.), ki se jim mestoma pridružujejo zapletene slovenske besede in tujke (rasističen, žaljivka, identiteta, asimilacija, multietničnost idr.).

Neenotnost v rabi jezika je nedvomno eden od odrazov protagonistove identitetne zadrege, ki jo avtor problematizira na humorno-ironičen način, npr. z razlaganjem povezav med etnično pripadnostjo in nogometom ali z razmišljanjem o izbrisanih. S humornim odnosom do razširjenih predstav o

čefurjih Vojnović stereotipne oznake očitno presega in hkrati opozarja na nestrpnost Slovencev do Drugega, v tem primeru do pripadnikov preostalih narodov bivše Jugoslavije.

V Vojnovićevem drugem romanu z naslovom *Jugoslavija, moja dežela* (2011) je v ospredje romanesknega dogajanja postavljen protagonist Vladan Borojević, sin vojnega zločinca Nedeljka Borojevića, s svojim nezadržnim hlepenjem po odkrivanju drugega, spoznavanju očetove skrivnostne preteklosti in posledično tudi sebe. V protagonistovi pripovedi, ki ni linearna, ampak napolnjena s številnimi spomini in asociacijami, se kaže duševno dozorevanje protagonista, ki je obremenjen z očetovo kriminalno preteklostjo, materinim odtujevanjem in številnimi selitvami iz Hrvaške v Srbijo in nato še v Slovenijo (na Fužine).

Zaradi tega se Vladan znajde v identitetnem precepu; osamljenost, očetov odhod, njegovo idealiziranje, množično etiketiranje nekdanjih Jugoslovanov glede na (po)vojno dogajanje, življenje v fužinskem multikulturnem miljeju ipd. so odločilni dejavniki za njegov odhod v različne dežele nekdanje Jugoslavije. Med vožnjo po Hrvaški, Bosni in Srbiji se tako sreča z različnimi oblikami medkulturnih odnosov; od bosanskega nacionalizma in podcenjevanja Albancev do presenetljive a najbrž zgolj navidezne gostoljubnosti svojih srbskih sorodnikov. Ob tem se protagonistov občutek tujstva vse bolj pogloblja:

»Izdalo me bo, sem razmišljal, da se bom po Danilovem drugem poljubu instinktivno odmaknil nazaj, pozabljač, da drugemu pri Srbih sledi še tretji. [...] In izdali me bodo še tisoči drugih neznatnosti, ki so me zdaj še veliko bolj kot ob mojem prvem obisku ločevale od teh ljudi, me delale drugačnega in tujega. Zaradi vsega tega sem se v trenutku, ko sem stal pred vrati stanovanja Danila Radovića, počutil Slovenca bolj kot kdajkoli prej.« (Vojnović, 2012: 106).

Ko se Vladan, do skrajnosti obremenjen s svojimi osebnimi problemi, spremenjeno identiteto svojega očeta in materialnimi dokazi, ki potrjujejo njegovo kriminalno preteklost, na Dunaju z njim končno le sreča, a mu zločinov nikakor ne more odpustiti, ga prevzame vnovičen dvom v pravilnost svojega ravnanja.

Protagonistova razdvojenost torej ostaja glavni razlog za vztrajanje v iskanju pripadnosti, čeprav je dokaz Vladanove večplastne identitete povsem očitna v sklepnem dejanju, ko pred srečanjem z očetom občuti nenavadno napetost in razdraženost ter ga pomiri šele vrvež na ulicah Dunaja. Tam namreč srečuje predstavnike raznolikih družb oziroma kultur, kar ga spominja na brezskrbno preživljanje svojega otroštva znotraj večetnične jugoslovanske skupnosti, ko med njenimi narodi še niso vladale medkulturne napetosti.

3. Sklep

Analiza romanov Brine Švigelj Mérat, Erice Johnson Debeljak in Gorana Vojnovića je z vidika tematizacije večkulturnosti, medkulturnih stikov in opredeljevanja do Drugega pokazala, da obravnavana dela opozarjajo na pomembne družbene probleme priseljenstva, večjezičnosti in stereotipnega posploševanja.

V omenjenih romanih se medkulturnost kaže zlasti v povezavi s pogostimi selitvami oziroma potovanji protagonistov v različna evropska (vele)mesta, kar se posledično kaže v hitro menjajočih se krajih dogajanja, kjer se v protagonistova srečevanja s tamkajšnjim drugim vpletajo razne tujejezične prvine (besede, fraze, izreki ipd.). Te osvetljujejo odnos protagonista do njemu še neznane pojavnosti, soustvarjajo vtis o njegovem položaju svetovljana/kozmopolita in/ali na kar se da avtentičen način bralcu približajo neznana mesta, ljudi, njihove običaje ali način življenja.

Pri tem posebno mesto zavzemajo romani Brine Svit Smrt slovenske primadone, Moreno in Odveč srce, obe prozni deli Debeljakove in Vojnovičev roman Čefurji raus!, kjer kot protagonisti nastopajo tujci, ki izražajo svoje presojanje slovenskega Drugega. V obravnavane romane se hkrati vpenjajo avtobiografske prvine, saj so avtorji snov za ustvarjanje črpali tudi iz svojih medkulturnih življenjskih izkušenj oziroma svojega odnosa do Slovenije kot domovine (B. Svit), dotedaj nepoznane države (E. Johnson Debeljak) ali njenega mačehovskega odnosa do marginalnih (zlasti etničnih) skupin, žrtev nenehne stigmatizacije (G. Vojnović).

Romanesko dogajanje nadalje motivirajo težnje protagonistov po odkrivanju lastne identitete in bivanjskega smisla. Pri tem smo večkrat priča njihovemu mučnemu občutenju tujstva, drugačnosti, ki ga pogosto spremljajo (samo)spraševanja o dvojni identiteti kot posledici dvo-/večjezičnosti in njenemu morebitnemu vplivu na izgubljanje oziroma oblikovanje nove osebne, etnične in jezikovne identitete. Protagonisti se svoje razdvojenosti in občutka negotovosti kljub vsemu ne zmorejo povsem otresti, v tem pogledu so izjema le dela Erice Johnson Debeljak, kjer avtorica (svoj) status tujke presega s pozitivno energijo in vedrim optimizmom.

Protagonisti, ki jih ponavadi pestijo še težave v družinskih ali partnerskih odnosih, pa se zaradi globoke želje po pripadnosti in razrešitvi svojega položaja zatekajo v citiranje izjav, misli ali del umetnikov, kot so Kundera, Cioran, Zagajevski, Magnifico idr., ki so v svoje delo prav tako vpletli avtobiografski pogled na ustvarjanje in/ali življenje v precepu med več različnimi etnijami, kulturami ali jeziki; medbesedilno prenašanje

njihovih besedil se največkrat kaže v obliki citatov ali motov, ki medkulturno podobo romanov le še utrjujejo.

Literatura:

- Borovnik, Silvija. 2012. Književne študije: o vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji. Maribor: FF (Zora, 85).
- Fišer, Branka Fišer. 2011. Vpliv slovenske nacionalne osamosvojitve na tipologijo slovenskega romana. Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda: zbornik prispevkov s simpozija ob 90. obletnici Dušana Pirjevca. Ur. Seta Knop. Ljubljana: FF (Acta comparativistica Slovenica, 3). 67–77.
- Hladnik, Miran. 2005. Z njihovimi ženskami se poročajte ali soočenje kultur v slovenskem zgodovinskem romanu. Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj. Ur. Marko Stabej. Ljubljana: FF (41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture). 11–19.
- Johnson Debeljak, Erica. 1999. Tujka v hiši domačinov. Maribor: Obzorja.
- Johnson Debeljak, Erica. 2010. Prepovedani kruh: spomini. Ljubljana: Modrijan.
- Juvan, Marko. 1994. Iz 80. v 90. leta: slovenska literatura, postmodernizem, postkomunizem in nacionalna država. Jezik in slovstvo 40/1–2. 25–33.
- Juvan, Marko. 2000. Intertekstualnost. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon, 45).
- Lukšič Hacin, Marina. 1999. Multikulturalizem in migracije. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Pageaux, Daniel-Henri. 2008. Imagološke razprave. Ljubljana: ISH.
- Sedmak, Mateja. 2009. Izzivi medkulturnosti. Podobe obmejnosti. Ur. Mateja Sedmak. Koper: Univerza na Primorskem; Annales. 13–35.
- Svit, Brina. 2000. Smrt slovenske primadone. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Svit, Brina. 2003. Moreno. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Svit, Brina. 2006. Odveč srce. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Svit, Brina. 2009. Coco Dias ali Zlata vrata. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Strsoglavec, Đurđa. 2010. Kako se govori v sodobni slovenski prozi. Sodobna slovenska književnost: 1980–2010. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: FF (Obdobja, 29). 311–318.
- Šabec, Ksenija. 2007. Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu. Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: FF (43. seminar slovenskega jezika literature in kulture). 102–116.
- Virk, Tomo. 2007. Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Vojnović, Goran. 2008. Čefurji raus! Ljubljana: Študentska založba.
- Vojnović, Goran. 2012. Jugoslavija, moja dežela. Ljubljana: Študentska založba.